

TIM MARSHALL

V ZAJETÍ
GEOGRAFIE

Jak pomocí deseti map vysvětlit světovou politiku

PŘEDMLUVA

Uvažovat a hovořit o tom, že žijeme v mimořádně nepokojné době, se stalo už jakýmsi klišé. Slýcháme, že svět nikdy nebyl tak nevyzpytatelný jako dnes. Podobná prohlášení volají po opatrné, a možná i skeptické reakci. Být opatrný je věru na místě. Vždyť svět nikdy nebyl pokojný a budoucnost je nevyzpytatelná už ze své podstaty. Starosti, které nás dnes tíží, mohly být bezpochyby mnohem horší. Když už nic jiného, stoleté výročí, jež nedávno uplynulo od roku 1914, nám budiž toho připomínkou.

Přese vše řečené však nelze popřít, že dnes dochází k zásadním změnám s reálnými dopady na budoucnost nás i našich dětí, lhositelno kde žijeme. Ekonomické, sociální a demografické změny spjaté s prudkým rozvojem techniky mají globální konsekvence, jež mohou narýsovat dělicí čáru mezi dobou, v níž žijeme nyní, a tou, která jí předcházela. Právě to je zřejmě důvodem, proč tak často hovoříme o „mimořádné nejistotě“ a proč je dnes taková poptávka po „geopolitických“ výkladech světa.

Tim Marshall má jedinečné profesní i osobní předpoklady, aby k této debatě řekl své. Byl přímým účastníkem řady nejdramatičtějších událostí, k nimž za poslední čtvrtstoletí došlo. Jak píše v úvodu, prošel si předními liniemi konfliktů na Balkáně, v Afghánistánu a Sýrii. Na vlastní oči se přesvědčil, že rozhodnutím a událostem – mezinárodním konfliktům a občanským válkám – lze plně porozumět jen tehdy, vezmeme-li v potaz veškeré naděje, obavy a předsudky, jež se v průběhu věků zformovaly, a přihlédneme-li k tomu, jakým způsobem jsou determinovány fyzickým prostředím (geografii), ve kterém se jednotlivci, společenstva i státy rozvíjejí.

Výsledkem je kniha plná pečlivě promyšlených rozborů, jež mají bezprostřední význam pro naši bezpečnost i materiální zajištění. Co vedlo Rusko k jeho počínání na Ukrajině? Učinili jsme (my, Západ) chybu, když jsme to nepředjímalí? Pokud ano, tak proč? Jak daleko teď Moskva zajde? Bude se Čína nakonec cítit bezpečná uvnitř toho, co pokládá za své přirozené suchozemské hranice, a jakým způsobem to ovlivní přístup Pekingu k budování námořních sil a k USA? Co to bude znamenat pro ostatní země v regionu, jako je Indie a Japonsko? Spojené státy přes dvě staletí těžily z výhod nadmíru příznivých geografických podmínek a hojnosti přírodních zdrojů. Dnes mají ropu a zemní plyn i z nekonvenčních ložisek. Ovlivní to jejich globální politiku? Amerika má obrovskou moc a houževnatost, tak proč tak často slyšíme o jejím úpadku? Jsou hluboce zakořeněné emoce a rozpory, jež rozdělují severní Afriku, Blízký východ a jižní Asii, naprosto nepřeklenutelné, nebo lze do budoucna spatřit alespoň jiskřičku naděje? A konečně otázka, která by nás, obyvatele evropského kontinentu, měla zajímat snad vůbec nejvíc: Jak si Evropa vede tváří v tvář nejistotám a konfliktům v blízkém, ale i vzdálenějším světě? Jak Tim Marshall upozorňuje, Evropa si za posledních sedmdesát let (a zejména od roku 1991) navykla na mír a blahobyt. Nehrozí, že nám to zevšední a budeme to brát jako samozřejmost? Rozumíme ještě vůbec tomu, co se okolo nás děje?

Pokud byste se nad těmito otázkami rádi zamysleli, přečtěte si tuto knihu.

sir John Scarlett,
nositel Řádu sv. Michala a sv. Jiří
a Řádu britského impéria,
ředitel Tajné zpravodajské služby (MI6), 2004–2009

ÚVOD

Vladimir Putin o sobě říká, že je věřící a má silný vztah k ruské pravoslavné církvi. Je-li tomu tak, možná se každý večer před usnutím modlí a táže se Boha: „Proč jen jsi na Ukrajině nestvořil nějaké hory?“

Kdyby Bůh stvořil Ukrajinu hornatou, pak by rozlehlá pláň Středoevropské nížiny tolik nesváděla k opakovaným vpádům do Ruska. Takhle ovšem Putin nemá na vybranou: musí se alespoň pokoušet, aby měl planiny směrem na západ pod kontrolou. A tak je to se všemi národy, velkými či malými. Jejich vůdci jsou uvězněni krajinou, která jim nedává příliš na výběr a skýtá jim méně manévrovacího prostoru, než byste možná řekli. Platilo to pro Athéňany, Peršany, Babyloňany i před nimi; platilo to pro každého vůdce, který kdy pátral po vyvýšeném místě, odkud by ochránil svůj „kmen“.

Země, na které žijeme, nás odnepaměti utváří. Ovlivňuje podobu válek, moci, politiky a společenského rozvoje národů, které dnes obývají prakticky každíčký kout světa. Technické vymoženosti možná překlenují vzdálenosti mezi námi v duchovním i fyzickém prostoru, ale snadno se přitom zapomíná, že země, na které žijeme, pracujeme a vychováváme své děti, má obrovský význam a že rozhodování těch, kdo stojí v čele sedmi miliard obyvatel této planety, vždycky bude do jisté míry určováno řekami, horami, pouštěmi, jezery a oceány, jež omezují naše možnosti – jako to činily od úsvitu věků.

Nelze obecně říci, že by byl některý geografický faktor významnější než jiný. Hory nejsou o nic důležitější než pouště; řeky nemají o nic větší význam než džungle. K hlavním faktorům, jež rozhodují o tom, co lidé mohou a co ne, se v různých koutech planety řadí různé geografické prvky.

Geopolitika obecně vzato zkoumá, jak porozumět mezinárodnímu dění prizmatem geografických faktorů. Na mysl přitom nemáme jen fyzický ráz krajiny (například přírodní překážky v podobě hor anebo spojnice tvořené říčními sítěmi), ale také podnebí, demografickou skladbu, regionálně podmíněná kulturní specifika či přístup k přírodním zdrojům. Tyto a podobné faktory mohou významnou měrou ovlivňovat řadu různých aspektů naší civilizace, počínaje politickými a vojenskými strategiemi a konče společenským rozvojem lidstva, včetně jazyka, obchodu či náboženství.

Fyzická realita, tj. zeměpisné reálie, jež leží v kořenech národní a mezinárodní politiky, bývají až příliš často přehlíženy, a to nejen v historických pojednáních, ale i v současné žurnalistice zabývající se mezinárodním děním. Je přitom zjevné, že geografie tvoří bytostnou součást skládky, jež odpovídá na otázky *proč* a *co*. Možná se nejedná o faktor zcela určující, ale rozhodně jde o faktor nejvíc opomíjený. Vezměme si kupříkladu takovou Čínu a Indii: dvě obrovské a nesmírně lidnaté země, které mají velice dlouhou společnou hranici, a přitom nejsou politicky ani kulturně nikterak provázané. Nebylo by nic zvláštního, kdyby spolu tyto dva obři svedli v minulosti několik válek. Skutečnost je však taková, že kromě čtyřtýdenní krvavé šarvátky z roku 1962 spolu nikdy neválčili. Proč? Protože mezi nimi leží nejvyšší horské pásmo na světě a přesun či přechod dlouhých vojenských kolon přes Himálaj je prakticky nemožný. S příchodem stále sofistikovanější techniky se samozřejmě objevují způsoby, jak se s touto překážkou vypořádat. Fyzická bariéra nicméně stále plní odstrašující funkci, a tak se obě země jen ostražitě sledují a jejich zahraniční politika se upíná jinam.

Běh událostí zajisté ovlivňují i konkrétní osobnosti, myšlenky, technické vymoženosti a mnohé jiné faktory, ale ty všechny jsou pomíjivé. S čím se naopak pokolení za pokolením nepřestáváme potýkat, jsou fyzické překážky, jež vytvořil Hindúkuš či Himálaj, nesnáze, které přináší období dešťů, a nevýhody plynoucí z omezeného přístupu k nerostnému bohatství či ke zdrojům potravy.

Poprvé mě tato problematika zaujala, když jsem v devadesátých letech zpravodajsky pokrýval války na Balkáně. Na vlastní oči jsem

tehdy sledoval, jak lidé stojící v čele různých národnostních skupin, ať už to byli Srbové, Chorvati, nebo Bosňáci, cíleně svým „kmenům“ připomínají pradávne rozdíly, a ano, i pradávne předsudky, o které nebyla v regionu překypujícím rozmanitostí nouze. Jakmile se jim podařilo národy rozpoltit, stačilo už jen málo, aby se obrátily proti sobě.

Názorným příkladem je řeka Ibar v Kosovu. Osmanskou nadvládou nad Srbskem zpečetila roku 1389 bitva na Kosově poli, k níž došlo nedaleko místa, kde tato řeka protíná město Mitrovica. Během následujících staletí se srbské obyvatelstvo postupně stahovalo za Ibar, protože z hornaté oblasti zvané Malesija začali do Kosova sestupovat muslimští Albánci, kteří se tam od poloviny 18. století stali většinou skupinou.

Etnicko-náboženská hranice, kterou řeka od té doby udávala, byla jasně patrná i ve 20. století. Když pak v roce 1999 přišel ze vzduchu letecký nápor NATO a po zemi zaútočila Kosovská osvobozenecká armáda, muselo se jugoslávské (potažmo srbské) vojsko stáhnout za Ibar, kam ho rychle následoval i zbytek srbského obyvatelstva. Řeka se tak stala faktickou hranicí útvaru, jež nyní některé země uznávají jako nezávislý stát Kosovo.

Mitrovica byla zároveň místem, kde se postup pozemních sil NATO zastavil. Během tříměsíčního konfliktu se objevovaly nepřímé pohnutky, že NATO hodlá obsadit celé Srbsko. Pravda byla ovšem taková, že geografické a politické překážky velitelům NATO takovou možnost vůbec nedávaly. Maďarsko dalo jasně na srozuměnou, že nedovolí vést invazi ze svého území, protože se obávalo represálií proti třístapadesátitisícové maďarské menšině na severu Srbska. Alternativní možností byl útok z jihu, odkud by jednotky NATO dosáhly Ibaru dvakrát tak rychle, ale od té chvíle by se před nimi tyčily hory.

V té době jsem pracoval v Bělehradě se srbskými kolegy a zeptal jsem se jich, co se stane, pokud NATO zaútočí. „V tom případě, Time, odložíme kamery a popadneme zbraně,“ zněla odpověď. Byli to moji dobří přátelé, liberální Srbové, kteří se neztotožňovali s vládou. Přesto vytáhli mapy a jali se mi ukazovat, kde by zaujali v ho-

rách obranná postavení a kde by se postup NATO zastavil. Ta lekce ze zeměpisu, jež objasňovala, proč jsou možnosti NATO omezenější, než jak je navenek vykresluje propagační aparát Bruselu, byla v jistém ohledu úlevná.

Skutečnost, že jsem se během zpravodajské práce na Balkáně naučil oceňovat zásadní význam fyzického prostředí, mi přišla vhod i v následujících letech. V roce 2001, jen pár týdnů po 11. září, jsem se stal kupříkladu svědkem toho, jak se i ty nejmocnější armády na světě stále ještě musejí ohlížet na nevyzpytatelnost podnebných podmínek, a to i navzdory té nejmodernější technice. Byl jsem tehdy v Afghánistánu, kam jsem se přeplavil na raftu přes řeku tvořící hranici s Tádžikistánem, abych se připojil k vojákům Severní aliance (NA) bojujícím proti Tálibánu.

Americké stíhačky a bombardéry už byly ve vzduchu, odkud bombardovaly pozice Tálibánu a al-Káidy na chladných prашných planinách a pahorcích na východ od Mazár-e Šarífu, aby přechotě uvolnily cestu na Kábul. Útoky probíhaly již několik týdnů a bylo zřejmé, že NA si užuž proklestí cestu na jih. A pak najednou svět kolem změnil barvu.

Přihnal se ta nejzuřivější písečná bouře, jakou jsem kdy zažil, a všechno se náhle zahalilo do nažloutlé hnědi. Vzduch všude kolem jakoby zhoustl a potemněl a netvořilo jej nic než zrnka písku. Kromě nich se veškerý pohyb na šestatřicet hodin zastavil. Když bouře vrcholila, bylo vidět sotva na pár kroků. Pokud něco nezůstalo skryto, pak jedině to, že další postup musí počkat, než se počasí umoudří.

Satelitní technologie Američanů, nejnovější výkřik vědy, byly tvář v tvář podnebí této divoké země slepé a bezmocné. Úplně každý, od prezidenta Bushe a sboru náčelníků štábu až po samotné vojáky NA, musel čekat. Potom se rozpršelo a písek, který teď všechny a všechno pokrýval, se proměnil v bahno. Děšť se snášel v takových proudech, že chatky z vepřovic, ve kterých jsme bydleli, vypadaly, jako by se rozpouštěly. Znovu bylo jasné, že postup na jih musí počkat, dokud geografie neřekne poslední slovo. Zeměpisné zákonitosti, které znal už Hannibal, Sun-c' či Alexandr Veliký, nepřestávají platit ani pro vojevůdce dneška.

Další lekce z geostrategie se mi dostalo vcelku nedávno, v roce 2012, kdy v Sýrii už zuřila občanská válka. Stál jsem právě na jednom syrském pahorku, odkud se přede mnou otevíral výhled na údolí jižně od města Hamá. Vtom jsem spatřil, jak v dáli hoří nějaká osada. Syrští přátelé ukázali na mnohem větší vesnici asi o dva kilometry dál, odkud prý přišel útok. Vyložili mi, že pokud se jedné frakci podaří vytlačit z údolí dostatečně velký počet protivníků, pak bude možné připojit údolí k pásu země, jež skýtá přístup k jediné dálnici v zemi. To pak může posloužit k vytyčení uceleného životaschopného území, jež by se jednou – pokud se nepodaří dát Sýrii zase dohromady – mohlo stát základem miniaturního státečku. To, co se mi zprvu jevílo jen jako hořící osada, tak náhle nabylo strategického významu a já si znovu mohl uvědomit, jak jsou politické realie formovány těmi nejzákladnějšími realiami fyzického světa.

Geopolitika je určující pro jakoukoli zemi, ať už je ve válce (jako tomu bylo u příkladů výše), nebo v ní panuje mír. Doklady naleznete v každém regionu, na který si vzpomenete. Rozsah této knihy mi však nedovolil prozkoumat každý z nich. O Kanadě, Austrálii, Indonésii a některých dalších zde naleznete pouze stručnou zmínku, přestože jen o tom, jak australská geografie formuje fyzické i kulturní styky tohoto kontinentu se zbytkem světa, by se dala napsat celá studie. Zaměřil jsem se místo toho na mocnosti a regiony, jež nejnázorněji ilustrují stěžejní body této práce, od dědictví geopolitiky z dob minulých (formování národů) přes nejnaléhavější problémy dneška (přetrvávající potíže na Ukrajině, narůstající vliv Číny) až po výhled do budoucna (sílicí soupeření o Arktidu).

Na Rusku můžeme pozorovat, jakým způsobem je ovlivňují arktické oblasti a jak tamní mrazivé klima klade překážky tomu, aby se země stala skutečně globální mocností. Na Číně vidíme, jak velkou překážkou na cestě k velmocenskému postavení může být absence globálního námořnictva a jak se s tím Čína nyní snaží vypořádat. Kapitola o Spojených státech ukazuje, jak jasnozřivá rozhodnutí o územní expanzi do klíčových oblastí nasměrovala zem k údělu supervelmoci s přístupem ke dvěma oceánům. Evropa nám odhalí roli nížin a splavných řek ve vzájemném propojování jednotlivých ob-

lastí a ve zrodu kultury, jež se stala kolébkou moderního světa. Afrika je naproti tomu ukázkovým příkladem dopadů izolace.

Kapitola o Blízkém východě demonstruje, proč si zaděláváme na průšvih, jakmile kreslíme mapy jen tak od stolu, aniž bychom brali v potaz profil krajiny či neméně důležité aspekty kulturní geografie. Potíže, jež z toho vyvěrají, nás nepřestanou pronásledovat ani v tomto století. Tentýž motiv se objeví i v kapitolách o Africe a o Indii, potažmo Pákistánu. Koloniální mocnosti načrtly na papíře umělé hranice a zcela přitom ignorovaly fyzické realie dané oblasti. Dnes jsme svědky násilných pokusů, jak tyto hranice překreslit, a tyto tendence budou ještě hezkých pár let pokračovat – dokud mapa národních států nebude úplně k nepoznání.

Pravým opakem příkladů typu Kosova či Sýrie jsou Japonsko a Korea, jelikož jde o země, které jsou vesměs etnicky homogenní. Jenže i ony mají své problémy: Japonsko je ostrovní země s nedostatkem přírodních zdrojů, zatímco rozdělení Koreje na dva státy představuje problém, jenž stále čeká na řešení. Ze všech šablon pak vybočuje Latinská Amerika. V oblastech hluboko na jihu je natolik odstrážena od vnějšího světa, že se jen obtížně zapojuje do globálního obchodu, a vnitřní geografické podmínky zase brání vytvoření úspěšného obchodního bloku na způsob EU.

Na závěr se přeneseme na jedno z nejnehostinnějších míst planety – do Arktidy. Po většinu dějin zůstávala v ústraní lidského zájmu, ale ve 20. století jsme tam našli energetické suroviny a v 21. století se na kolbišti diplomacie rozhodne, komu tyto zdroje připadnou – a kdo na nich bude vydělávat.

Chápat geografii jako rozhodující faktor běhu lidských dějin může působit dojmem poněkud bezútesného pojetí světa, což je také důvod, proč se takový pohled setkává v určitých intelektuálních kruzích s nelibostí. Navozuje totiž myšlenku, že příroda je mocnější než člověk a že svůj osud nemáme tak docela ve svých rukou. Není ovšem pochyb, že o chodu světa rozhodují i jiné faktory. Každý, kdo má oči, může dnes vidět, jak jsou železné zákonitosti geografie ohýbány moderní technikou, která již některé bariéry překlenula, prorazila či podkopala. Američané mají dnes možnost letět na bom-

bardovací misi z Missouri až do Mosulu, aniž by museli cestou přistát a dočerpát palivo. Připočteme-li k tomu bojové skupiny velkých letadlových lodí, jež tvoří do značné míry soběstačné operační jednotky, vidíme, že Američané dnes mohou svůj zahraniční akční rádius rozšířit na celý svět, aniž by potřebovali spojence či kolonie. Pochopitelně, že když už *mají* leteckou základnu na ostrově Diego García anebo trvalý přístup do přístavu v Bahrajnu, dává jim to více možností; už to ale nehraje tak zásadní roli.

Letectvo tudíž změnilo pravidla hry, podobně jako je jiným způsobem změnil třeba internet. Klíčem k porozumění dnešnímu světu a naší budoucnosti nicméně stále zůstává geografie a historické poznatky o tom, jak se jednotlivé národy utvářely v daných zeměpisných podmínkách.

Konflikt v Iráku a Sýrii pramení z toho, že koloniální mocnosti přehlížely zákonitosti geografie. Čínská okupace Tibetu je naopak odrazem jejich uposlechnutí. Diktátu těchto pravidel podléhá i globální zahraniční politika Ameriky, neboť ani technologická genialita a soustředěná síla poslední supervelmoci hodné toho jména nemůže víc než jen zmírnit tlak zákonitostí, jež stanovila příroda či Bůh.

Jaké že jsou to zákonitosti? Začneme náš výklad od země, kde se jen těžko hájí moc, a tak její vůdci už po staletí hledají kompenzaci v expanzi do okolního světa. Je to ona země, jež na západě nemá žádné hory. Rusko.

OBSAH

PŘEDMLUVA	5
ÚVOD.....	7
1. KAPITOLA RUSKO	15
2. KAPITOLA ČÍNA.....	43
3. KAPITOLA SPOJENÉ STÁTY.....	71
4. KAPITOLA ZÁPADNÍ EVROPA.....	97
5. KAPITOLA AFRIKA.....	121
6. KAPITOLA BLÍZKÝ VÝCHOD	147
7. KAPITOLA INDIE A PÁKISTÁN	185
8. KAPITOLA KOREA A JAPONSKO.....	211
9. KAPITOLA LATINSKÁ AMERIKA	233
10. KAPITOLA ARKTIDA.....	259
ZÁVĚR.....	277
PODĚKOVÁNÍ	281
POUŽITÁ LITERATURA	283
REJSTRÍK.....	287

Tim Marshall

V ZAJETÍ
GEOGRAFIE

Jak lze pomocí deseti map vysvětlit světovou politiku

Z anglického originálu

*Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything
You Need To Know About Global Politics*, vydaného nakladatelstvím

Elliott & Thompson Limited roku 2016 v Londýně,

přeložil Jan Prokeš.

Vydalo nakladatelství Rybka Publishers,

V Jirchářích 6, 110 00,

v Praze roku 2018.

www.rybkapub.cz